

Sahîh-i Buhârî İcazeti Veren Kadın Muhaddis: Sittü'l-Vüzerâ' bint Ömer

The Woman Hadith Scholar Granting Sahih al-Bukhari's Permission: Sitt al-Wuzara' bint Omar

Talat SAKALLI

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
Prof. Dr., Suleyman Demirel University Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences Department
Isparta/Türkiye
talatsakalli@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-8858-1158

Fatma BULUT

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
Suleyman Demirel University Social Sciences Institute
Department of Basic Islamic Sciences Postgraduate Student
Isparta/Türkiye
fatmabulut3206@gmail.com | orcid.org/0000-0003-4819-0950

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 8 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi | Accepted: 10 Ekim / October 2023

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2023

Atıf | Cite as: Talat Sakallı, Fatma Bulut, "Sahîh-i Buhârî İcazeti Veren Kadın Muhaddis: Sittü'l-Vüzerâ' bint Ömer", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (Aralık 2023/2), 36-58.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Sahîh-i Buhârî İcazeti Veren Kadın Muhaddis: Sittü'l-Vüzerâ' bint Ömer¹

Öz

Memlükler dönemi diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi, Hadis ilminde de ciddi gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin dikkat çeken özelliklerinden birisi, kadınların ilmi hayatta aktif olarak rol oynamasıdır. Şöyle ki, kadınlar hadis ilmi başta olmak üzere çeşitli ilimlerde kendilerini geliştirerek alanlarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bilhassa ulemâ ailelerine müntesip kadın muhaddisler küçük yaşta ailelerinin desteğiyle ilim tahsiline başlamış, önemli hadis alimlerinin meclislerine götürülerek çeşitli hadis cüzlerinin icazetine sahip olmuşlardır. Dönemlerinde erkeklere nispeten daha uzun ömürlü olan kadınlar, ilerleyen yaşlarında âlî isnada sahip olmaları sebebiyle alimler tarafından hadis rivayeti konusunda rağbet görmüşlerdir. Sadece kadınlara ders vermekle kalmayıp dönemlerinin pek çok meşhur alimine hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

Hicrî sekizinci asırda yaşayan ve hadis alanında önemli hizmetlerde bulunan muhaddis hanımlardan birisi de Sittü'l-Vüzerâ' bint Ömer'dir. Dimaşk'ın münevver ailelerinden biri olan Tenûhî ailesinde yetişen Sittü'l-Vüzerâ', ilmi bir muhitte büyüdüğüden ilk eğitimini babası Ömer b. Es'ad b. el-Müneccâ'dan almıştır. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Sittü'l-Vüzerâ'nın babasından sonra bilinen tek hocası Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî olmuştur. Son nefesine kadar hadis rivayetiyle meşgul olan Sittü'l-Vüzerâ'yı diğer kadın muhaddislerden ayıran özelliği, Hüseyin b. Mübarek ez-Zebîdî'den küçük yaşta icazetini aldığı *Sahîh-i Buhârî*'yi döneminde âlî isnadla rivayet eden son kişi ve hicrî sekizinci asırda *Sahîh-i Buhârî*'yi en çok rivayet eden kadın muhaddis olmasıdır. Bu özelliğinden ötürü dünyanın dört bir yanından öğrenciler Sittü'l-Vüzerâ'dan hadis dinlemek için rihleler düzenlemişlerdir. Böylece o, yaşadığı bölgeden ve diğer bölgelerden gelenlere bıkıp usanmadan hadis rivayet ederek hicrî sekizinci asrın en çok öğrenciyeye sahip muhaddisleri arasına girmiştir. Sittü'l-Vüzerâ'nın dikkat çeken bir özelliği de, *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet etmesi için devlet adamları tarafından Mısır'a davet edilen ilk ve tek kadın muhaddis olmasıdır. O, 715/1315 yılında gittiği Mısır'da *Sahîh-i Buhârî*'yi defalarca rivayet etmiştir. Mısır'da verdiği derslere bazı devlet ricâli ve çok sayıda Mısır uleması iştirak etmiştir. Âli isnada sahip hayatta kalan son kişi olduğu için "müsnidetü'l-vakt", icazet almak için her taraftan kendisine gelinmesinden ötürü de "ruhletü zemânihâ" diye anılmıştır.

Güzel ahlaklı, zâhîde, dindar, fazilet ve hayır sahibi olarak bilinen Sittü'l-Vüzerâ', *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet etmede göstermiş olduğu gayret ve hizmetlerinden dolayı tarih ve tabakât kitaplarına ismini yazdırmıştır. Zehebî ile oğlu Ebû Hureyre, el-Alâî, İbn Râfî, el-Vâdîâşî gibi dönemin meşhur hadis alimleri Sittü'l-Vüzerâ'dan icazet alıp rivayette bulunmuşlardır. Elbette bu dönemde önemli hadis kitaplarının sonraki nesillere intikal etmesinde katkısı olan birçok kadın muhaddis daha bulunmaktadır.

¹ Bu makale yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Talat Sakallı danışmanlığında hazırlanmakta olan "VIII. Asır Kadın Muhaddisleri (Zehebî'nin Hocaları Özelinde)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlükler, kadın muhaddis, Sittü'l-Vüzerâ', Sahîh-i Buhârî, icazet.

**The Woman Hadith Scholar Granting Sahih al-Bukhari's Permission: Sitt al-Wuzara'
bint Omar**

Abstract

The Mamelukes period was a time of significant advancements in Hadith studies, as in other Islamic studies. One of the notable features of this period was the active involvement of women in scholarly life. Women made significant contributions to their fields, by improving themselves, especially in Hadith studies. In particular, women transmitters of Hadith belonging to the scholarly families, began seeking knowledge at an early age, encouraged by their parents. They were taken to the assemblies of prominent hadith scholars and obtained the *ijazâh* of various personal hadith collections. Women, who generally had longer lifespans than men in their time, were in demand for narrating Hadith due to their high *isnâds* in their later years. They not only taught women but also narrated Hadith to the famous scholars of their era.

One such female transmitter of Hadith who lived in the eighth century AH and made significant contributions to the field was Sitt al-Wuzara' bint Omar. She grew up in a scholarly neighborhood in the Tenûhî family, one of the prominent families of Dimashq, and received her early education from her father, named Omar b. Esad b. al-Munajja. Sitt al-Wuzara', who began seeking knowledge at a young age, had only one known teacher after her father: Hussein b. Mubarak ez-Zabidi. What set Sitt al-Wuzara' apart from other women transmitters of Hadith is that she was the last person in her time with a high *isnâd* to narrate *Sahih al-Bukhari*, which she received her *ijazâh* from Husayn b. Mubarak al-Zabidi at a young age and she was the woman scholar of hadith who narrated *Sahih al-Bukhari* the most in the eighth century of Hijr. Because of this characteristic, students from all over the world traveled to listen to Hadith from Sitt al-Wuzara'. Sitt al-Wuzara' became one of the narrators with the highest number of students in the eighth century (Hijra) due to her tireless narration of hadith to students from places where she had lived, as well as students from other regions. Another important feature of Sitt al-Wuzara' is that she was the first and only woman scholar of Hadith invited to Egypt by statesmen of the era to narrate *Sahih al-Bukhari*. Sitt al-Wuzara' narrated *Sahih al-Bukhari* many times in Egypt in 715/1315. Numerous statesmen and a large number of scholars attended the lectures she gave. She was called "musnidat al-waqt" because he was the last surviving person with a high *isnâd*, and "ruhlet al-zamaniha" because he was approached from all sides to obtain an *ijazâh*.

Known as a person of good morals, ascetic, pious, virtuous, and charitable, Sitt al-Wuzara' has been inscribed in the books of history and *tabaqat* for her efforts and services in narrating *Sahih al-Bukhari*. Zehebi and his son Abu Hurayra, al-Ala'i, Ibn Rafi', al-Wadiashi, and other famous hadith scholars of the period received *ijazâh* from Sitt al-Wuzara' and narrated hadith. Of course, there were

many other women scholars of hadith who contributed to the transmission of important books of hadith to the next generation.

Keywords: Mamelukes, Woman scholar of hadith, Sitt al-Wuzara', Sahih al-Bukhari, ijazâh (permission)

Giriş

İlk dönemlerden itibaren hadislerin sonraki nesillere intikal etmesinde erkeklerin yanı sıra kadınlar da gayret göstermişlerdir. Asırlar boyu devam eden bu gayretler Memlükler Devleti'nin hakimiyet yıllarına tekabül eden hicri VIII. ve IX. asırlarda had safhaya ulaşmış, Hadis ilmindeki yeni gelişmelerle birlikte kadınlar ilmi hayatta aktif rol oynamışlardır.² Hicrî VIII. ve IX. asırlarda yaşamış önemli şahsiyetler hakkında yazılan biyografik eserlerde pek çok kadın isminin yer alması bunu teyit eder niteliktedir. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1449) VIII. asrın önemli şahsiyetlerinin biyografilerine dair kaleme aldığı *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine*³ adlı eserinde yaklaşık 190 hanıma yer vermiştir. Bu 190 ismin 170'ini hadis ilminde meşhur kadınlar oluşturmaktadır. İbn Hacer'in öğrencisi Sehavî (ö. 902/1497) ise IX. asır meşhur şahsiyetlerine dair yaklaşık 10.000 kişinin biyografisini kaleme aldığı *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*⁴ isimli eserinin on ikinci cüzünü kadınlara ayırarak 1075 civarında hanımın biyografisine yer vermiştir.

Bu asırlarda yaşayan kadın muhaddisler sadece kadınlara ders vermekle kalmamış, dönemin önemli alimlerine icazet verme şerefine nail olmuşlardır. Bu alimler kadın hocalarının isimlerini Mu'cem-Meşyeha türü eserlerinde iftiharla zikretmekten geri durmamışlardır. Nitekim dönemin hadis otoritelerinden Zehebî'nin (ö. 748/1348) hocalarının biyografilerine yer verdiği *Mu'cemü's-Şüyüh* isimli eserindeki 1044 hocasının 104 tanesi kadındır.⁵ Tunuslu muhaddis Şemsüddîn Muhammed b. Câbir b. Muhammed el-Vâdiâşi (ö. 749/1348) Dimâşk'ta icazet aldığı 13 kadın muhaddisin ismini *Bernâmec*'inde zikretmiştir.⁶ Dönemin önemli alimlerinden Taceddîn es-Subkî (ö. 771/1370) hocalarının biyografilerine yer verdiği *Mu'cemü's-Şuyüh* isimli eserinde 19 kadın hocasını zikretmiştir.⁷ Birzâlî (ö. 739/1339), Safedî (ö. 764/1363), Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö.

² Mehmet Eren, "Kadınların Hadis İlmine Katkıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (Nisan 2003), 98-99; Mehmet Emin Özafşar, "Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/2 (2000), 198.

³ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine* (Haydarabad: Dairetu'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1972).

⁴ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 902/1497) *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi* (Beyrut: Menşûrât Dâr-ı Mektebeti'l-Hayât, 2010).

⁵ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö.748/1347), *Mu'cemü's-Şuyüh*, thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle (Taif: Mektebetü's-Sadîk, 1998).

⁶ Vâdiâşi, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir b. Muhammed el-Kaysî (ö. 749/1348), *Bernâmecü İbnü Câbir el-Vâdiâşi*, thk. Muhammed Habîb el-Hîle (Tunus: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1981).

⁷ Sübkî, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi (ö. 771/1370), *Mu'cemü's-Şuyüh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2005).

742/1341) İbn Râfî' (ö. 774/1372) gibi pek çok hadis hafızı da kadın muhaddislerden ders alan isimler arasında yer alır.⁸

Memlûkler Dönemi'nde kadınların hadis alanındaki gayretlerini ortaya koymak amacıyla ülkemizde bazı çalışmalar yapılmıştır. Muhammet Yılmaz *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler* isimli kitabında, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) ders aldığı elli üç kadın muhaddise yer vermiştir.⁹ Hayriye Betül Özcan "*Sehâvî'nin Hocaları Özelinde IX. Asırda Hanım Muhaddisler*" isimli yüksek lisans tezinde Sehâvî'nin (ö. 902/1497) ders aldığı seksen¹⁰, Rabia Kurt "*Münzirî'nin (v. 656/1258) Hadis Aldığı Kadın Hocaları Hakkında Bir Değerlendirme (et-Tekmile Özelinde)*" isimli makalesinde Münzirî'nin otuz üç¹¹, Saim Yılmaz ile Mehmet Fatih Yalçın "*Memlûkler Döneminde Kadınların İlmî ve Sosyal Hayatı: Necmeddin İbn Fehd'in Hocaları Özelinde*" isimli makalelerinde Necmeddin İbn Fehd'in (ö. 885/1480) altmış yedi¹², Recep Aslan "*Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Kadın Hocaları*" isimli makalesinde Suyûtî'nin (ö. 911/1505) ders aldığı kırk bir kadın muhaddis hakkında bilgi vermiştir.¹³ Fatma Kavşut "*Kadınların Hadis İlmindeki Yeri (Hicrî IX. Asır Memlûkler Dönemi)*" isimlik yüksek lisans tezinde, IX. asır Memlûkler Dönemi'nde kadınların hadis ilmindeki konumuna dair genel bir bakış açısı sunmuştur.¹⁴ Salih Yusuf Ma'tûk'un "*Cühûdü'l-Mer'e fi Rivâyeti'l-Hadîs el-Karnî's-Sâmin el-Hicrî*"¹⁵ isimli doktora tezi ile Muhammed b. Azzûz'un "*Cühûdü'l-Mer'eti'd-Dimaşkiyye fi Rivâyeti'l-Hadîsi's-Serîf*"¹⁶ isimli eseri Arap dünyasında Memlûkler Dönemi kadın muhaddisler hakkında yapılan çalışmalara örnek verilebilir.

Dönemin önemli alimlerine ders vermeleriyle isimlerini tabakât kitaplarına yazdırmış olan kadın muhaddislerinden bazıları göstermiş oldukları üstün gayretler neticesinde yüzlerce isim arasından temayüz etmeyi başarmışlardır. Bazı kadın muhaddisler âlî isnada sahip olmak, müsneide gibi unvanlarla anılmak ve *Sahîh-i Buhârî* gibi muteber hadis kitaplarını rivayet etmekle şöhret kazanmışlardır. Bu bağlamda Memlûkler Dönemi'nde öne çıkan kadın muhaddisleri müstakil olarak ele alan çalışmalar da mevcuttur. Asma Sayeed'in Şam bölgesinde öne çıkmış kadın muhaddislerinden

⁸ Muhammed b. Azzûz, *Büyütâtü'l-Hadîs bi-Dimaşk* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004), 20-21; İsmail Yiğit, "Memlûkler Zamanında (1250-517) Kadın", *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (2004), 141.

⁹ Muhammet Yılmaz, *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2008).

¹⁰ Hayriye Betül Özcan, *Sehâvî'nin Hocaları Özelinde IX. Asırda Hanım Muhaddisler* (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

¹¹ Rabia Kurt, "Münzirî'nin (v. 656/1258) Hadis Aldığı Kadın Hocaları Hakkında Bir Değerlendirme (et-Tekmile Özelinde)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (Haziran 2017), 193-225.

¹² Saim Yılmaz - Mehmet Fatih Yalçın, "Memlûkler Döneminde Kadınların İlmî ve Sosyal Hayatı: Necmeddin İbn Fehd'in Hocaları Özelinde" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 455-476.

¹³ Recep Aslan, "Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Kadın Hocaları", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/3 (Kış 2011), 127-143.

¹⁴ Fatma Kavşut, *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri (Hicri XI. Asır Memlûkler Dönemi)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

¹⁵ Salih Yusuf Ma'tûk, *Cühûdü'l-Mer'e fi Rivâyeti'l-Hadîs el-Karnî's-Sâmin el-Hicrî* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997).

¹⁶ Muhammed b. Azzûz, *Cühûdü'l-Mer'eti'd-Dimaşkiyye fi Rivâyeti'l-Hadîsi's-Serîf* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004).

Zeyneb bint Kemal (ö. 740/1339) ve Âişe bint Muhammed b. Abdi'l-Hâdi'ye (ö. 816/1413) dair kaleme aldığı “*Women and Hadith Transmission Two Case Studies from Mamluk Damascus*” isimli makale Orhan Yılmaz tarafından tercüme edilmiştir.¹⁷ Mehmet Fatih Yalçın “*Memlükler Döneminde İlmî Hayatta Bir Kadın: Meryem el-Ezraiyye*”¹⁸ ve Abdurrahman Kurt “*Sahîh-i Buhârî İcâzetli Kadın Muhaddis: Kerîme bnt. Abdülvehhâb*”¹⁹ isimli makaleleriyle dönemin öne çıkan iki ismi hakkında bilgi vermişlerdir.

Bu çalışma hicrî sekizinci asırda Dimâşk'ta yaşamış, *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet etmekle şöhret kazanmış, bu özelliğinden dolayı dönemin devlet adamları tarafından Mısır'a davet edilmiş Sittü'l-Vüzerâ' bint Ömer b. Es'ad b. el-Müneccâ'nın (ö. 716/1316) Hadis ilmindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Öncelikle Sittü'l-Vüzerâ'nın doğumu, ailesi ve yetiştiği ilmi muhit üzerinde durularak dönemin kadın muhaddislerinin Hadis ilminde yetişmelerinde aile faktörünün etkisi tespit edilecektir. Ardından Sittü'l-Vüzerâ'nın ders aldığı hocalarına, *Sahîh-i Buhârî* rivayeti için Mısır'a davet edilmesine ve kendisinden ders alan öğrencilerine yer verilecektir. Çalışmada, özelde Sittü'l-Vüzerâ'nın Hadis ilmindeki konumu ele alınırken, genelde Memlükler Dönemi hicrî sekizinci asırda kadınların Hadis ilmindeki konumuna ışık tutulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda Sittü'l-Vüzerâ' özelinde bu dönemde yaşamış ve hadis rivayet etmiş kadın muhaddislerin sadece bir hadis ravisi olmanın ötesinde, muteber hadis kaynaklarının sonraki nesillere intikalinde önemli rol üstlendikleri hususu da ortaya konacaktır.

Hayatı

Tam adı, Sittü'l-Vüzerâ' bint Ömer b. Es'ad b. el-Müneccâ et-Tenûhiyye ed-Dimaşkıyye el-Hanbeliyye'dir. Vezîre bint Ömer olarak da bilinmektedir. Ümmü Abdullah ve Ümmü Muhammed künyeleriyle anılmıştır. Erkek çocuğu olmadığı bilinen Sittü'l-Vüzerâ'nın neden bu künyelerle anıldığı hakkında bir izah tespit edilememiştir. Halep yakınlarındaki Maarretünnu'mân'a yerleşen Tenûh kabilesinden olduğu için Tenûhiyye, Dimaşk'ta ikamet ettiği için Dimaşkıyye nisbesiyle anılmıştır.

Sittü'l-Vüzerâ'nın doğum tarihi hakkında kaynaklarda küçük bir ihtilaf vardır. Zehebî²⁰ ve İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470)²¹ 624/1227 yılında doğduğunu kaydederken, Birzâlî 623/1226 yılının sonu

¹⁷ Asma Sayeed, “Kadın ve Hadis Rivayeti Memlukler Dönemi Şam Bölgesinden İki Örnek I”, çev. Orhan Yılmaz, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7 (2015): 159-170; a.mlf, “Kadın ve Hadis Rivayeti Memlukler Dönemi Şam Bölgesinden İki Örnek (II. Bölüm)”, çev. Orhan Yılmaz, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Orhan Yılmaz 9/9 (29 Haziran 2016): 171-186.

¹⁸ Mehmet Fatih Yalçın, “Memlükler Döneminde İlmî Hayatta Bir Kadın: Meryem el-Ezraiyye”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 50 (31 Aralık 2018), 295-319.

¹⁹ Abdurrahman Kurt, “Sahîh-i Buhârî İcâzetli Kadın Muhaddis: Kerîme bnt. Abdülvehhâb”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (Haziran 2018), 453-476.

²⁰ Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1/292.

²¹ İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî (ö. 874/1470), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâd el-Kavmî Dârü'l-Küttüb, 1431), 9/237; a.mlf, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin (Beyrut: Heyetü'l-Misriyye el-Âmmetü li'l-Kitab, 2009), 5/382-383.

veya 624/1227 yılının başlarında,²² Takıyyüddîn el-Fâsî ise 624/1227 yılının başlarında doğduğunu kaydetmiştir.²³ 92 yaşında vefat ettiği bilinen Sittü'l-Vüzerâ'nın 624/1227 yılının başlarında doğduğu ihtimali daha kuvvetlidir.

Yetiştirdiği İlmî Muhî: Tenûhî Ailesi

Sittü'l-Vüzerâ', Dimâşk'ın meşhur ailelerinden olan Tenûhî ailesine mensuptur. Tenûhî ailesi hem ilimle meşhur, hem de devlette görev almış saygın bir ailedir. Aynı zamanda Dimâşk'ta Hanbelî mezhebinin yerleşmesinde etkili olmuştur.²⁴ Sittü'l-Vüzerâ'nın dedesi ve bu ailenin reisi olan Es'ad b. el-Müneccâ b. Berekât b. et-Tenûhî (ö. 606/1209) 519/1295 yılında doğmuştur. Bağdat ve Dimâşk'a giderek Hanbelî mezhebi üzerine tahsilini tamamlamış, Dimâşk'ta Ebü'l-Kâsım Nasr b. Ahmed b. Mukâtil es-Sûsî'den (ö. 548/ 1153), Bağdat'ta Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ömer el-Ürmevî'den (ö. 547/1152) hadis dinlemiştir. Dimâşk'ta kendisi için yapılan Mismariyye Medresesi²⁵ şeyhliğini üstlenmiştir. Muvaffaküddîn İbn Kudâme (ö. 620/1223) gibi dönemin önemli isimleri kendisinden rivayette bulunmuştur. Tespit ettiğimiz kadarıyla *en-Nihâye fi Şerhi'l-Hidâye*, *el-Hulâsa fi'l-Fıkh* ve *el-Umde fi'l-Fıkh* telif ettiği fakat günümüze ulaşmayan eserleridir. Nureddîn Zengî'nin (ö. 569/1174) hakimiyeti döneminde Harrân kadılığını üstlenen Es'ad b. el-Müneccâ 606/1209 yılında vefat etmiş, arkasında çocukları ve torunlarının yanında yetiştirdiği pek çok alimi bırakmıştır.²⁶

Es'ad b. el-Müneccâ'nın iki oğlundan Ömer (ö. 641/1243) Sittü'l-Vüzerâ'nın babasıdır. Babası Harrân kadılığı yaptığı sırada 557/1162 yılında doğmuştur. Harran'da fıkıh eğitimini babasından alan Ömer b. Es'ad, hadis derslerini yine Harran'da Abdülvehhâb b. Ebî Habbe'den (ö. 588/1162) almıştır. Daha sonra Dimâşk, Irak ve Horasan'a giderek ilim tahsil etmiştir. Bir dönem babası gibi Harrân kadılığını üstlenmiş daha sonra Dimâşk'a yerleşerek Mismâriyye medresesinde dersler vermiştir. Kadılık vazifesini hakkıyla ifa etmenin yanında iyi bir muhaddis olan Ömer b. Es'ad, Ebû Abdullah el-Birzâlî (ö. 636/1239), İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), Sa'd el-Hayr en-Nablusî (ö. 687/1288) gibi dönemin meşhur alimlerine hadis rivayet etmiştir. Ömer b. Es'ad 641/1243 yılında vefat etmiştir.²⁷ Sittü'l-Vüzerâ'nın kardeşi Ahmed b. Ömer (ö. 666/1268) de ablası ile birlikte *Sahîh-i*

²² Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbilî ed-Dimâşkî (ö. 739/1339) *el-Muktefî 'alâ Kitâbi'r-Ravzateyn*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 4/235.

²³ Fâsî, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî (ö. 832/1429) *Zeylû't-Takyîd fi Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânid*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410), 2/396.

²⁴ Muhammed b. Azzûz, *Büyûtâtü'l-Hadis*, 100.

²⁵ el-Hasan b. Mismâr el-Hilâlî (ö. 546/1151) tarafından Es'ad b. el-Müneccâ için Dimâşk'ta inşa ettirilmiş olan Hanbelî medreselerinden biridir. Medresenin tedris faaliyetleri uzun süre Tenûhî ailesi tarafından sürdürülmüştür. (Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Abdülkadir b. Muhammed (ö. 978/1521), *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, thk. İbrâhim Şemseddîn (Beyrut : Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 2/89-94.)

²⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 43/200-201; a.mlf, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 21/436-437; İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî (ö. 795/1393) *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005), 3/98-106.

²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 47/90; a.mlf *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/327; İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, 2/225; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb*, thk. Mahmud Arnavut (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 7/364-365; İbn Kesîr,

Buhârî'yi dinlemiş fakat muhtemelen erken vefat etmesinden dolayı onu başkalarına rivayet edememiştir. Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ahmed b. Ömer 40 yaşındayken vefat etmiştir.²⁸

Sittü'l-Vüzerâ'nın amcası Osman (ö. 641/1243) 567/1171 yılında Harran'da doğmuştur. Mısır'da Kasîde-i Bürde sahibi Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'den (ö. 695/1296), Bağdat'ta hadis ve fıkıh alimi Abdülvehhâb b. Sükeyne'den (ö. 607/1210) hadis dinlemiştir. Bir müddet abisi Ömer b. Es'ad'ın yerine Mismariyye Medresesi'nde hocalık yapmıştır.²⁹ Eşi Behce bint Rıdvân (ö. 688/1289) kendisinden hadis dinlemiştir. Ondan üç oğlu olmuştur.³⁰ Maddi durumu iyi, servet sahibi bir tüccâr olan Osman b. Es'ad abisiyle aynı yılda yani 641/1243'te vefat etmiştir.

Osman b. Es'ad üç oğluna da hocalık yapıp onları Hadis ilminde yetiştirmiştir. İlk oğlu Es'ad b. Osman (ö. 657/1259) Dimaşk'ta Sadriyye Medresesi'ni kurup vâkıflığını üstlenmiştir.³¹ Mismâriyye Medresesi'nden sonra Sadriyye Medresesi Tenûhî ailesinin idaresindeki ikinci medrese olmuştur.

İkinci oğlu Müneccâ b. Osman (ö. 695/1291) ise, İbnü'l-Mukayyer (ö. 643/1246), Ca'fer el-Hemedânî (ö. 636/1239), Sâlim b. Sasrâ (ö. 637/1239) gibi önemli hadis alimlerinin derslerine katılmıştır. Meşhur isimlerden ders alarak Hadis, Fıkıh, Nahiv gibi ilimlerde derinleşmiştir. Dimaşk'taki önemli Hanbelî âlimlerden sayılan Müneccâ b. Osman Sadriyye Medresesi ve Hanbeliyye Şerîfiyye Medresesi'nde³² dersler vermiş ve fetva faaliyetleriyle meşgul olmuştur. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324), Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341), Birzâlî gibi önemli isimlere hocalık yapmıştır. Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî'nin Hanbelî fikhına dair eserini şerh ettiği *el-Mümti' fî Şerhi'l-Mukni*³³ adlı kitabı günümüze ulaşmıştır.³⁴ Müneccâ b. Osman'ın hadis alanında yetiştirdiği oğlu Muhammed (ö. 724/1324) Zehebî'nin hocaları arasında zikrettiği dönemin muhaddislerindedir.³⁵

Üçüncü oğlu Muhammed b. Osman (ö. 701/1302) da İbnü'l-Lettî (ö. 635/1237), İbnü'l-Mukayyer gibi alimlerden ders almıştır. Fıkıh ilminde derinleşip ona dair dersler vermiştir. Varlıklı bir aileye mensup olan Muhammed b. Osman malının çoğunu hayır yolunda kullanmış, Dimaşk'ta bir

Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şiyri (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1988), 13/190.

²⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 49/216.

²⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 47/84-85; İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, 2/226.

³⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 51/326; Birzâlî, *el-Muktefi*, 2/179.

³¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/496; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420), 9/27-28; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 17/389.

³² Şerefü'l-İslâm Abdülvehhâb eş-Şirâzî (ö. 536/1141) tarafından Dimaşk'ta kurulan Hanbelîlere ait ilk medresedir. (Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/50-62.)

³³ İbnü'l-Müneccâ, Müneccâ b. Osman b. Es'ad b. el-Munecçâ et-Tenûhî (ö. 695/1291), *el-Mümti' fî Şerhi'l-Mukni*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehiş (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003).

³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 52/278; İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, 2/332,333; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7/756.

³⁵ Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 2/289.

Daru'l-Kur'an³⁶ inşa ettirmiştir. Emevî Cami'inin fahri nazırlığını üslenmiştir.³⁷ Kendisi Zehebî'ye ders verdiği gibi oğlu Muhammed (ö. 725/1325) de Zehebî'nin hocaları arasında yer almıştır.³⁸ Torunu Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Osmân (ö. 746/1345)³⁹ ise İbn Hacer'in en çok rivayette bulunduğu hocalarından olan Fâtıma bint Muhammed et-Tenûhiyye'nin (ö. 803/1401) babasıdır. İbn Râfi' ondan bahsederken “dönemin önde gelen meşhur ve büyük ailelerinden”⁴⁰ diyerek Tenûhî ailesinin dönemin önemli ailelerinden olduğunu vurgulamıştır.

Görüldüğü gibi Sittü'l-Vüzerâ' içlerinde ulema, devlet ricali ve tacirlerin olduğu köklü bir ailede yetişmiştir. Başta dedesi olmak üzere babası, amcası ve amcasının oğulları dönemin önemli alimlerinden ders almış ve meşhur alimlere ders vermişlerdir. Dimaşk'ta özellikle Hanbelîlik hareketinde aktif bir rol oynamış olan Tenûhî ailesi Mismariyye ve Sadriyye medreselerinde şeyhlik vazifesini üstlenmişlerdir. Bu aileden pek çok ilim ve devlet adamı yetişmiştir. İlmî geleneğe sahip bir ailede yetişmesinin ve hadis tahammül ve rivayetindeki gayretinin Sittü'l-Vüzerâ'nın söhret kazanmasında etkili olduğu aşikardır.

Hocaları

Memlûkler Dönemi'ne ait biyografik eserlerde yer alan alimlerin hal tercümelerine baktığımızda İslâmî ilimlerin tedrisinde medrese merkezli bir eğitimin aksine hoca merkezli bir tedrisin varlığı dikkat çekmektedir. Tarih ve tabakât müellifleri, hayatını ele aldıkları kişinin hocalarının listesine önemli bir yer ayırmışlardır. Asırlar boyu devam eden hoca-talebe merkezli eğitim sistemi bu dönemde de etkisini göstermiş, öğrencilerin meşhur olmasında hocalarının şöhretleri etkili olmuştur.⁴¹

Bu dönemde kız çocuklarının erkek çocuklar gibi “küttâb” ismi verilen ilk mekteplere gönderildiği bilinmektedir. İlk eğitimini burada tamamlayan kız çocukları eğitimlerine evlerde yahut ilim meclislerinde düzenlenen hadis derslerinde devam etmişlerdir.⁴² Aileler önemli alimlerin derslerine küçük yaşta çocuklarını götürmeye büyük önem vermişlerdir.⁴³ Özellikle kız çocuklarını küçük yaşta sema meclislerine götürdüklerine ve alimlerden icazet aldıklarına dair çok sayıda

³⁶ Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin talim ettirildiği mekteplerdir. Dâru'l-Kur'an hakkında geniş bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 8/543-545.

³⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, 2/347; Bîrzâlî, *el-Muktefî*, 3/180; Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1998), 4/566-567; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/7; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/289; Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 2/229-230.

³⁸ Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 2/274-275.

³⁹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/90.

⁴⁰ İbn Râfi', Takıyyüddîn Muhammed b. Râfi' es-Sellâmî (ö. 774/1372), *el-Vefeyât*, thk. Sâlih Mehdi Abbas, Beşşar Avvad Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402), 2/12.S

⁴¹ Jonathan Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali: İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, çev. İsmail Eriş (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2015), 196.

⁴² İsmail Yiğit, “Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/749; Muhammed Yılmaz - Nagihan Emiroğlu, “Memlûklerde İlmî Hayat ve Kadınların İlmî Hayattaki Yeri”, *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 15/1 (2020), 109.

⁴³ Ma'tûk, Salih Yusuf, *İlmü'l-Hadîs fî Mekke el-Mükerrime Hilâle'l-Asri'l-Memlûkî* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, 2000), 127.

kayıt mevcuttur.⁴⁴ Küçük yaşta bu meclislere getirilen çocukların semâının makbul olması için alimler en az temyiz çağına ulaşmış olmasına itibar etmişlerdir. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) hadis alimleri arasındaki yerleşik uygulamanın beş yaş olduğunu, semâ kayıtlarında beş yaşın üzerinde olan çocukların isimlerinin “سمع” “işitti” ibaresiyle, beş yaşın altındaki çocukların ise “أحضر / حضر” “hazır bulundu” ifadesiyle kaydedildiğini zikretmiştir.⁴⁵

Sittü'l-Vüzerâ', ilmi geleneğe sahip bir ailede yetiştiğinden ilk eğitimini babası Ömer b. Es'ad'dan almıştır. Ondan *Fevâidü Abdirrahmân b. Nasr ed-Dimaşkî* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Emâli*'si olmak üzere iki hadis cüzünü sema yoluyla almıştır.⁴⁶ Babasından sema yoluyla rivayette bulunan son kişi olduğu bilinen Sittü'l-Vüzerâ'nın ikinci önemli hocası “İbnü'z-Zebîdî” diye bilinen Ebû Abdullah el-Hüseyn b. el-Mübârek ez-Zebîdî (ö. 631/1234)'dir. Ondan *Sahîh-i Buhârî* ile Şafî'nin (ö. 204/820) *el-Müsned*'ini semâ yoluyla almıştır ki, onu kendisinden âli isnadla rivayet eden son kişi olmuştur.⁴⁷ Sittü'l-Vüzerâ'nın şöhret bulmasına vesile olan eserler esasen bunlardır.

Sittü'l-Vüzerâ'nın İbnü'z-Zebîdî'den *Sahîh-i Buhârî* icazetini nasıl, ne zaman ve nerede aldığı merak ettiğimiz hususlardan birisidir. İbnü'z-Zebîdî'nin 630/1233 yılında Dimaşk'a gelerek *Sahîh-i Buhârî* ile *Müsnedü's-Şâfi'*yi rivayet ettiği kaydedilmiştir. Dönemin Dimaşk hükümdarı Ebü'l-Feth el-Melikü'l-Eşref (ö. 635/1237) İbnü'z-Zebîdî'nin Dimaşk'a gelmesinden çok memnun olmuş, onu misafir edip kendisinden Buhârî'nin *el-Camiu's-Sahîh*'ini dinlemiştir. Daha sonra el-Melikü'l-Eşref'in Dimaşk'ta inşa ettirdiği Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye'de *Sahîh-i Buhârî* dersleri vermeye başlayan İbnü'z-Zebîdî'nin o derslerine insanlar akın etmiştir.⁴⁸ İbnü'z-Zebîdî'nin Dimaşk'taki Câmi'u'l-Muzafferî'de verdiği derslere Sittü'l-Vüzerâ' da katılmış ve ondan aldığı bu iki eserin icazetiyle meşhur olmuştur.⁴⁹ Sittü'l-Vüzerâ'nın henüz altı yaşındayken 630/1233 yılında İbnü'z-Zebîdî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi sema ettiği anlaşılmaktadır. Sittü'l-Vüzerâ' temyiz yaşını geçtiği için kaynaklarda semâ “سمع” fiili ile kaydedilmiştir. Buradan Sittü'l-Vüzerâ'nın semâının sahih bir semâ olduğu anlaşılmaktadır.

Sittü'l-Vüzerâ'nın bilinen en önemli hocası Ebû Abdullah Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî 546/1151 yılında Bağdat'ta doğmuştur. “Müsnidü's-Şâm” olarak anılan İbnü'z-Zebîdî, Vezir Avnüddin b. Hübeyre Medresesi'nin müderrisliğini yapan bir fıkıh ve hadis alimidir. Ders aldığı hocaları arasında *Sahîh-i Buhârî*'nin güvenilir râvilerinden Ebü'l-Vakt Abdülevvel es-Siczi (ö. 553/1158) ve Ebu Zür'a el-Makdisî (ö. 566/1171) gibi önemli isimler yer almaktadır. Bağdat'ta Ebü'l-Vakt'ten *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet eden üç alimden birisi olmuştur. Güzel ahlaklı, mütevazi, hayır

⁴⁴ Küçük yaşta hadis meclislerine götürülen kadın muhaddisler için bkz. Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1/285, 288, 291; Muhammed b. Azzûz, *Cühûdü'l-Mer'e*, 28-29.

⁴⁵ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmü'l-Hadîs*, thk. Nureddîn 'Itr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 130.

⁴⁶ Ömer Rızâ Kehhâle, *A'lâmü'n-Nisâ fi 'Âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 2/173.

⁴⁷ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/263; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 15/73.

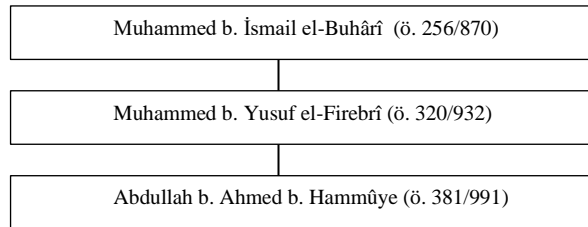
⁴⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/260; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, 46/62-63.

⁴⁹ Fâsî, *Zeylü't-Takyîd*, 2/397.

sahibi ve dindar olarak anılan İbnü'z-Zebîdî Bağdat, Dimaşk ve Halep'te hadis rivayet etmiştir. Döneminin önemli bir alimi olması sebebiyle pek çok öğrenciye hocalık yapmıştır.⁵⁰ Ebü'l-Yümn Abdüssamed b. Abdilvehhâb (ö. 686/1287), Ebü'l-Hüseyn Şerefüddîn Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302) gibi pek çok isim o dönemde İbnü'z-Zebîdî'den ders alanlar arasındadır. Dimaşk'taki rivayetlerinden sonra Bağdat'a dönen İbnü'z-Zebîdî yolculuk esnasında hastalanıp 631/1234 yılı Safer ayında vefat etmiştir.

Sittü'l-Vüzerâ' İbnü'z-Zebîdî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet eden tek kadın muhaddis değildir. Zehebî'nin kadın hocaları arasında bulunan Âişe bint 'Îsâ el-Makdisiyye (ö. 697/1298), Fâtıma bint Hüseyin el-Âmidî (ö. 698/1298), Hatice bint Muhammed b. Mahmûd el-Merâtibî (699/1300), Hatice bint Muhammed b. Sa'd el-Makdisiyye (701/1301), Hatice bint er-Radî Abdirrahman b. Muhammed b. Abdilcebbâr (701/1301), Zeyneb bint Süleyman el-İs'irdiyye (ö. 705/1305), Fâtıma bint Cevher (ö. 711/1311) ve Hediyye bint Asker de (ö. 712/1312) İbnü'z-Zebîdî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet eden kadın muhaddisler arasında yer almaktadır.⁵¹ Sittü'l-Vüzerâ'yı ismi zikredilen kadın muhaddislerden ayırıp şöhret kazanmasını sağlayan özelliği İbnü'z-Zebîdî'den küçük yaşta dinlediği *Sahîh-i Buhârî*'yi hicrî sekizinci asırda en çok rivayet eden kadın muhaddis olmasıdır. Zira o, ömrünün sonuna kadar *Sahîh-i Buhârî* rivayetiyle meşgul olmuştur. Şöhreti öyle yayılmıştır ki, hadis rivayeti için Mısır'a davet edilmiş, orada önemli devlet ricâline ve ulemaya rivayette bulunma şerefine mazhar olmuştur.

Sittü'l-Vüzerâ', İbnü'z-Zebîdî'den aldığı icazet sayesinde altı râvî ile Buhârî'ye ulaşmaktadır. Onun 630/1233 yılında İbnü'z-Zebîdî'den sema yoluyla aldığı rivayeti İbnü'z-Zebîdî, Ebu'l-Vakt es-Siczî'den sema yoluyla almıştır.⁵² es-Siczî de yedi yaşında iken Abdurrahman ed-Dâvudî'den (ö. 467/1075) sema etmiştir.⁵³ ed-Dâvudî de altı yaşında iken hocası Abdullah b. Ahmed b. Hammûye es-Serahsî'den (ö. 381/991) sema ederek eserin âlî isnada sahip tek ravisi olmuştur.⁵⁴ İbn Hammûye 316/929 yılında Buhârî'nin en önemli ravilerinden olan Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'den (ö. 320/932) dinlemiştir. ⁵⁵ Firebrî ise *Sahîh-i Buhârî*'yi 248/862 ve 252/866 yıllarında iki defa dinlemiştir.⁵⁶

⁵⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/259-260; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7/252-253; Fâsî, *Zeylü't-Takyîd*, 1/517-518; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 13/20; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, 6/286.

⁵¹ Muhammed b. Azzûz, *Safahât Müşrika min İnâyeti'l-Mer'e bi-Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2002), 85-88.

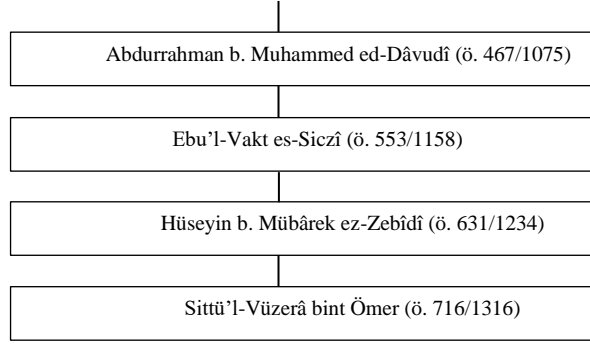
⁵² Fâsî, *Zeylü't-Takyîd*, 1/517.

⁵³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/101.

⁵⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/393.

⁵⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/441.

⁵⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/351-352.

Tablo 1: Sittü'l-Vüzerâ'nın *Sahih-i Buhârî* icazetinin Buhârî'ye ulaşan senedi

Hindistanlı âlim Mustafa el-A'zamî'nin Köprülü Kütüphanesi'nde keşfettiği, hattı Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî'ye (ö. 733/1333) ait *el-Câmi'u's-Sahih*'in el yazma nüshası, Sittü'l-Vüzerâ'nın Buhârî'ye ulaşan senedini ispat eder niteliktedir.⁵⁷ Zira kapağında Sittü'l-Vüzerâ'nın Buhârî'ye kadar olan isnadı yer almaktadır. Nüveyrî bu icazeti 715/1315 yılında Kâhire'de Sittü'l-Vüzerâ' ile Ahmed b. Ebî Tâlib b. Ni'me es-Sâlihî el-Haccâr'dan (ö. 730/1329) sema yoluyla almıştır.⁵⁸ Nüveyrî yazdığı nüshanın kapağında *Sahih-i Buhârî*'yi İbnü'z-Zebîdî'den rivayet edenler arasında Ebü'l-Hüseyin el-Yûnînî, Ahmed b. Ebî Tâlib el-Haccâr ve Sittü'l-Vüzerâ'yı zikretmiştir. Nüveyrî de eseri bu zikredilen üç kişi ve başkalarından rivayet etmiştir. Ayrıca Sittü'l-Vüzerâ'nın kimliği burada "Ümmü Muhammed Vezîre bint Ömer b. Es'ad b. el-Müneccâ et-Tenûhî" şeklinde kaydedilmiştir. Nüveyrî'nin *Sahih-i Buhârî*'yi kendi hattıyla sekiz defa istinsah edip her bir nüshayı 1000 dirheme sattığı zikredilir.⁵⁹

⁵⁷ İbrahim Hatipoğlu, "Muhammed Mustafa el-A'zamî", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/1 (2018), 186,187.

⁵⁸ Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 2002), 32/247.

⁵⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, 9/299.

Resim 1: en-Nüveyrî (ö. 733/1333) hattıyla senesinde Sittü'l-Vüzerâ'nın bulunduğu *Sahîh-i Buhârî* nüshası (Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, no. 362).

Kaynaklarda Sittü'l-Vüzerâ'nın hocaları arasında babası ile İbnü'z-Zebîdî'den başka bir isim yer almaz. Bu durum akıllara bazı soruları getirmektedir. Hoca-talebe ilişkisinin bu kadar yoğun olduğu ve ilmi bir çevrede yetişen Sittü'l-Vüzerâ'nın babası dışında sadece bir hocadan ders alması mümkün gözükmemektedir. Nitekim Yusuf Ma'tûk da Sittü'l-Vüzerâ'nın hoca sayısının azlığına taaccub etmiş, Meşyaha-Fehrese türü kitapların neşredilmesinden sonra ders aldığı diğer hocalarının da gün yüzüne çıkacağını ümit ettiğini belirtmiştir.⁶⁰ Ancak bugün Mu'cem-Meşyaha-Fehrese türü kitapları incelediğimizde Sittü'l-Vüzerâ'nın başka bir hocasının ismine rastlamamaktayız.

Sahîh-i Buhârî'yi Rivayet Etmesi İçin Mısır'a Davet Edilmesi

Sittü'l-Vüzerâ', sekizinci asırda *Sahîh-i Buhârî*'yi en çok rivayet eden kadın muhaddis vasfıyla temayüz etmiş bir isimdir. Dimaşk'ta *Sahîh-i Buhârî*'yi defalarca rivayet etmiş olan Sittü'l-Vüzerâ'yı öne çıkaran bir diğer özelliği de *Buhârî*'nin *el-Camiu's-Sahîh*'ini rivayet etmesi için Mısır'a davet edilen ilk ve tek kadın muhaddis olmasıdır. Zira o dönemde Mısır'da önemli hadis alimlerinin bulunmasına rağmen *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet etmesi için onun davet edilmesi dikkate şayandır.⁶¹ Sittü'l-Vüzerâ'ya Mısır yolculuğunda İbn Şihne olarak bilinen Ahmed b. Ebî Tâlib b. Ni'me es-Sâlihî el-Haccâr (ö 730/1329) eşlik etmiştir. Nitekim biyografi kaynaklarından Mısır ulemasından Sittü'l-Vüzerâ'dan ders alan isimlere baktığımızda müelliflerin *Sahîh-i Buhârî*

⁶⁰ Ma'tûk, *Cühûdü'l-Mer'e*, 202-203.

⁶¹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, 2/398.

rivayetinin senedinde Sittü'l-Vüzerâ' ile el-Haccâr'ı birlikte zikrettiklerini görmemiz de bunu teyit etmektedir.⁶²

Sittü'l-Vüzerâ'nın Mısır seyahatini ne zaman gerçekleştirdiği hususunda kaynaklarda farklı tarihler zikredilmiştir. Taceddîn es-Sübkî, el-Haccâr'ın 714/1314 yılında *Sahîh-i Buhârî* rivayeti için Mısır'a davet edildiğini, Sittü'l-Vüzerâ'nın da ona refakat ettiğini kaydetmiştir.⁶³ Memlükler dönemi tarihçisi en-Nüveyrî (ö. 733/1333) bu ziyaretin 715/1315 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir.⁶⁴ Mısırlı tarihçi Makrîzî (ö. 845/1442) ise Sittü'l-Vüzerâ'nın 705/1305 yılında Mısır'da *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet ettiğini kaydetmiştir.⁶⁵ Sittü'l-Vüzerâ'nın Mısır'lı öğrencilerinin biyografilerinde bu rivayetlerin 715/1305 yılında gerçekleştiği bilgisi ağırlıktadır. Subkî'nin verdiği tarih, 714/1314 yılı sonlarında çağırılıp seyahatin 715/1315 yılında gerçekleştiğini çağrıştırmaktadır. Bunlar Makrîzî'nin tespitinde hata olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Nüveyrî, Sittü'l-Vüzerâ'nın Mısır, Kahire ve Cebel-i Kal'a'da toplam beş defa *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet ettiğini kaydetmiştir. Bunların ilkinin 26 Safer 715 (1 Haziran 1315) yılında Cebel-i Kal'a'da, sonuncusunun da Cemaziyelahir ayının sonları ile Receb ayının başlarında gerçekleştiğini aktarmıştır.⁶⁶ Sübkî de Sittü'l-Vüzerâ'nın beş defa *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet ettiğini, ilkinin Ömer b. Ergûn ed-Devâdâr'ın (ö. 773/1372) huzurunda, ikincisinin Sultan'ın vekili huzurunda, üçüncüsünün Mansuriyye Medrese'sinde (buna binden fazla kişi katılmıştır), dördüncüsünün Mısır'daki el-Melikü'n-Nâsır Cami'inde ve sonuncusunun da Cebel-i Kal'a'da olduğunu aktarmaktadır.⁶⁷ Makrîzî de Sittü'l-Vüzerâ'nın Mısır, Kahire ve Cebel-i Kal'a'da *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet ettiğini kaydetmiştir.⁶⁸

Sittü'l-Vüzerâ' ve el-Haccâr'ın Mısır'a davet edilmesinde etkili olan isimlerin kim olduğu da merak edilen bir husustur. İbn Hacer, Ergûn ed-Devâdâr'ın (ö. 731/1331) Sittü'l-Vüzerâ'yı Mısır'a davet eden kişi olduğunu kaydetmiştir.⁶⁹ Ergûn ed-Devâdâr, Memlük Sultanı el-Melikü'n-Nâsır diye bilinen Muhammed b. Kalavun'un (ö. 762/1361) küçükken satın aldığı Türk asıllı kölelerindedir. el-Melikü'n-Nâsır onu oğlu Ömer ile birlikte yanında yetiştirmiştir. Ergûn ed-Devâdâr'ı eğitip ona ilmi dersler aldırıştır. Ebû Hayyân'dan (ö. 745/1344) *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemiş, fıkıh ve fıkıh usulü alanında kendini geliştirmiştir. Hanefî mezhebinde mütehasıs bir alim olarak bilinen Ergûn, ilme ve kitaplara olan düşkünlüğü, güler yüzü, gayret ve azmiyle anılmıştır. O, Kerek'e gidinceye kadar Sultan'ın hizmetinden ayrılmamış, 712/1312 yılında Mısır'da Sultan naipliğine getirilmiş, burada on

⁶² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 3/205, 4/181; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, 3/152; Sübkî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 163.

⁶³ Sübkî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 63.

⁶⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 32/247.

⁶⁵ Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442), *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abd'l-Kâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/521.

⁶⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 32/247.

⁶⁷ Sübkî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 63-64.

⁶⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2/521.

⁶⁹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 4/181.

altı yıl hizmet ettikten sonra Halep valiliğine getirilmiştir.⁷⁰ Anlaşılan o ki, Ergûn ed-Devâdâr Mısır'da naiplik vazifesini yaptığı sırada Sittü'l-Vüzerâ'yı *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet etmesi için davet etmiş, kendisi de Sittü'l-Vüzerâ' ve el-Haccâr'dan *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemiştir. Ergûn Ed-Devâdâr'ın oğlu Ömer (ö. 773/1372) de Sittü'l-Vüzerâ'dan *Sahîh-i Buhârî*'yi dinleyen devlet büyüklerindedir.⁷¹

Memlükler döneminde nâzırü'l-hâs⁷² tayin edilen Abdülkerîm b. Hibetullah b. es-Sedîd el-Mısırî (ö. 724/1324) Sittü'l-Vüzerâ'yı Kahire'ye getiren devlet büyüğüdür.⁷³ Sittü'l-Vüzerâ' ile el-Haccâr'ı *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet etmeleri için davet etmiştir. O, el-Melikü'n-Nâsır'ın üçüncü saltanatı döneminde nâzırü'l-hâs vazifesine getirilmiş devlet büyüklerindedir. İlme ve ulemaya büyük hürmet gösteren İbnü's-Sedîd alimlere ihsanda bulunmasıyla anılır. Sittü'l-Vüzerâ' ile el-Haccâr'ı Kahire'ye getirip onlardan *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemiş ve onlara yüklü miktarda para ihsanında bulunmuştur.⁷⁴

Devlet erkânının yanında Mısır uleması da Sittü'l-Vüzerâ'nın derslerine akın etmiştir. Subkî, sadece Mansuriyye Medresesi'ndeki⁷⁵ derslerine binden fazla kişinin katıldığını zikretmektedir.⁷⁶ Sittü'l-Vüzerâ'dan *Sahîh-i Buhârî* icazeti alan Mısır ulemâsı arasında Muhammed b. İshâk b. İbrahim es-Sülemî el-Münâvî (ö. 765/1364), Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mansûr el-Menûfî (ö. 778/1377), İbrahim b. Muhammed b. Abdullah es-Simîrbâî (ö. 769/1368), Ahmed b. Abdullah b. Abdullah eş-Şerîfî el-Mekkî (ö. 762/1361), Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekir el-Askalânî (ö. 777/1375), Abdullah b. Davud b. Abdullah el-Mısırî (ö. ?), Abdullah b. Muhammed b. Abdülmelik b. Abdülbâkî (ö. 769/1367), Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman ez-Zübeyrî eş-Şâfi'î (ö. 793/1391), Mahmûd b. Nasr b. Ebî Bekir el-Baranbârî ed-Dimyâfî (ö. 770/1369), Muhammed b. Mahmûd b. Nasr el-Âmidî (ö. 769/1368), Hafîl b. Toruntay (ö. ?), Abdurrahman b. Ahmed b. Ali el-Vâsîfî (ö. 781/1379), Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Hüseynî eş-Şâfi'î (ö. 757/1356), Ali b. Sâlih b. Ahmed et-Tayyibî (ö. 780/1378) ve Muhammed b. Ali b. İsmail ez-Zevâvî el-Mısırî (ö. 775/1373) bulunmaktadır. Bu isimlerin Sittü'l-Vüzerâ' ile el-Haccâr'dan *Sahîh-i Buhârî* rivayetini aldıkları kaydedilmiştir.

Burada Mısır ziyaretinde Sittü'l-Vüzerâ'ya eşlik eden el-Haccâr'ın biyografisinden bahsetmek yerinde olacaktır.

⁷⁰ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, 2/306-308; a.mlf., *en-Nücümü'z-Zâhire*, 9/288; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, 1/452-455; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-Kâmine*, 1/417-418.

⁷¹ İbn Hacer, *ed-Düerü'l-Kâmine*, 4/181; a.mlf., *İnbâu'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr*, thk. Dr. Hasan Habeşî (Mısır: el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 1969), 1/27.

⁷² Muhammed b. Kalavun tarafından ihdas edilen bir vazife olup, sultana ait arazi ve mallarla ilgilenmektedir (Fatih Yahya Ayaz, "Memlükler Döneminde Vezirlerin Görevleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 6/1 (01 Mart 2006), 145-146).

⁷³ İbn Hacer, *ed-Düerü'l-Kâmine*, 3/205; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, 3/144.

⁷⁴ Abdülkerîm b. Hibetullah b. es-Sedîd el-Mısırî için bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, 3/142-154; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-Kâmine*, 3/203-206.

⁷⁵ El-Melikü'l-Mansûr Seyfeddîn Kalavûn (ö. 689/1290) tarafından Kahire'de inşa ettirilmiştir. Dört mezhebe göre hadis, tefsir ve tıp derslerinin verildiği bir eğitim mekanıdır. (Makrîzî, *el-Meva'iz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998) 4/226-230.

⁷⁶ Sübkî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 63.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Tâlib b. Ni'me b. Hasan b. Ali b. Beyân es-Sâlihî el-Haccâr 624/1226-27 yılında doğmuştur. İbnü'z-Zebîdî ve İbnü'l-Lettî'den (ö. 635/1237) hadis dinleyen el-Haccâr dönemin büyük alimlerinden icazete sahiptir. İbn Kesîr, onun Bağdatlı 138 âlimden icazeti olduğunu kaydetmiştir.⁷⁷ İbnü'z-Zebîdî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi dinleyen el-Haccâr, bu eseri Dimâşk, Salihîye, Kahire, Mısır, Hama, Ba'lebek, Humus gibi yerlerde yetmiş defadan fazla rivayet etmiştir.

İbn Hacer, el-Haccâr'ın ölümüyle âlimlerin âlî isnaddan bir derece kaybettiğini ifade etmiştir.⁷⁸ Zehebî, el-Haccâr'ı "benzeri nadir bulunan, ilim talebi için uzak diyarlardan kendisine rıhle yapılan" şeklinde tanımıştır.⁷⁹ el-Melikü'n-Nâsır, el-Haccâr'dan hadis dinlemiş ve ona kendisi hil'at giydirmiştir. el-Haccâr'ın Eşrefîyye Dâru'l-Hadîs'inde yaklaşık 500 cüz'ün icazeti için verdiği dersleri dinleyenler arasında İbn Kesîr de yer almıştır. Ayrıca o, 9 Safer 730 (2 Aralık 1329) tarihinde el-Haccâr'ın Dimâşk Cami'indeki *Sahîh-i Buhârî* dersine katılmıştır. Tamamen ilme adanmış uzun bir ömür süren ve dönemin önemli alimlerine hocalık yapan el-Haccâr 25 Safer 730 yılında (18 Aralık 1329) hadis rivayetiyle meşgulken vefat etmiştir.⁸⁰

Sittü'l-Vüzerâ' gibi *Sahîh-i Buhârî* rivayetiyle meşhur olan Âişe bint Muhammed b. Abdilhâdî (ö. 816/1413) de bu icazetini el-Haccâr'dan almıştır. O, el-Haccâr'dan âlî isnadla rivayette bulunan son kişi olmasıyla büyük şöhret kazanmıştır. İbn Hacer, el-Haccâr'ın hocası İbnü'z-Zebîdî'den kadınlardan en son rivayette bulunan Sittü'l-Vüzerâ' ile el-Haccâr'dan âlî isnad ile rivayette bulunan son kişi olan Âişe bint Muhammed'in vefat tarihleri arasında tam 100 yıl bulunmasını hayretle ifade etmiştir.⁸¹

Talebeleri

Uzun yaşaması, babasından ve İbnü'z-Zebîdî'den *Sahîh-i Buhârî* ile *Müsdenu's-Şâfi*'yi âlî isnadla rivayet eden döneminde son kişi olması sebebiyle çevre bölgelerden çok sayıda talebe Sittü'l-Vüzerâ'dan icazet almak için yolculuklar yapmıştır. İbn Tağrîberdî bu yüzden Sittü'l-Vüzerâ'yı "ruhletü zemânihâ" "رحلة زمانيها" (döneminde kendisine seyahat edilecek kişi) olarak vasıflandırmıştır.⁸²

O, gerek bulunduğu bölgeden gerek Mısır'dan gerekse çevre bölgelerden çok sayıda talebenin dersine katılması sebebiyle hicrî sekizinci asrın en çok öğrencisi olan alimleri arasına girmiştir. Zehebî ile oğlu Ebû Hureyre, Muhammed el-Vânî, Halil b. Keykeldî el-'Alâî (ö. 761/1359), İbn Râfi' gibi pek çok meşhur alime hocalık yapmıştır. Kendisinden kıraat, sema ve icazet yoluyla pek çok öğrenci ders almıştır. Zehebî ondan *Sahîh-i Buhârî* ile *Müsnedü's-Şâfi*'yi okuduğunu kaydeder. İbn Hacer'in çok rivayette bulunduğu kadın hocalarından Fâtıma bint Muhammed et-Tenûhiyye (ö. 803/1401) de

⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 18/328.

⁷⁸ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 1/166.

⁷⁹ Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1/118.

⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 18/327-328.

⁸¹ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses li'l-Mu'cemi'l-Müfehres*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994), 2/350,351; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, 12/81; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, 9/178,179.

⁸² İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, 9/237.

Sittü'l-Vüzerâ'nın derslerine katılan kadın muhaddislerdendir.⁸³ İbn Hacer'in *Sahîh-i Buhârî* ile *Müsnedü's-Şâfi'i* rivayetinin senesinde Sittü'l-Vüzerâ' yer almaktadır.⁸⁴

Sittü'l-Vüzerâ'dan semâ yoluyla ders alanlar arasında Ahmed b. Hızır b. Abdurrahmân eş-Şâfiî (ö. 764/1363), Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. en-Nâsîh (ö. 784/1382), Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nüveyrî (ö. 733/1333), Ahmed b. Ali b. Ebî Bekir b. Nasr es-Sâlihî (ö. 760/1359), Ahmed b. Yahya b. İshak eş-Şeybânî (ö. 772/1371), Ahmed b. Yahyâ b. Fazlullah el-'Umerî (ö. 749/1349), Ebû Bekir b. Ömer el-Mevsilî (ö. 757/1356), Hasan b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî (ö. 751/1350), Süleyman b. Salim b. Abdü'n-Nâsır b. Muhammed (ö. 764/1363), Süleyman b. Muhammed b. Hamd es-Sâbûnî (ö. 774/1373), Osman b. Yusuf b. Ebî Bekir en-Nüveyrî (756/1355), Ömer b. Muhammed b. Ali ed-Dîneverî (ö. 751/1350), Muhammed b. İbrahim b. Abdurrahman ed-Dimaşkî (ö. 783/1381), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Temîmî (ö. 763/1362), Muhammed b. Ahmed b. Yakub b. Fadl b. Turhân (ö. 772/1370), Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilvânî el-Bekrî (ö. 761/1359), Muhammed b. Abdullah b. Ukayl (ö. 761/1360), Muhammed b. Abdurrahman b. el-Hidr ed-Dimaşkî (ö. 773/1372), Muhammed b. Abdü'l-Kerîm b. Abdünnur el-Halebî (ö. 772/1371), Muhammed b. Ali b. Saîd el-Ensârî Behâüddîn Ebu'l-Meâlî (ö. 752/1352), Muhammed b. Ali b. Ömer b. Hâlid el-Mahzûmî (ö. 789/1387), Mahmud b. Halîfe b. Muhammed b. Halef b. Muhammed b. Ukayl (ö. 767/1366), Yusuf b. Muhammed b. Abdullah el-Merdâvî (ö. 769/1367) bulunmaktadır.

Kadınlardan ise Cüveyriye bint Ahmed b. Ahmed el-Hekâriyye (ö. 783/1381), Fâtıma bint Ahmed b. Muhammed el-Cezerî (ö. 766/1364) ve Bîrzâlî'nin kızı Fâtıma bintü'l-Kâsım b. Muhammed b. Yusuf (ö. 731/1330) sema yoluyla Sittü'l-Vüzerâ'dan *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemişlerdir.

Sittü'l-Vüzerâ'dan icazet alanlar arasında İbrahim b. Hüseyin b. Ömer eş-Şîrâzî el-Mekkî (ö. 770/1369), Sâlim b. Yakût el-Mekkî (ö. 763/1362), Abdullah b. Muhammed en-Neşaverî el-Mekkî (ö. 790/1388), Muhammed b. Muhammed b. İbrahim eş-Şâfiî (ö. 800/1397), Fâtıma bint Muhammed b. Ahmed el-Müneccâ (ö. 803/1400) gibi alimler bulunmaktadır. Muhammed b. Câbir el-Vâdiâşî (ö. 749/1348) de Sittü'l-Vüzerâ'dan icazet aldığını belirtmiştir.⁸⁵

Küçük yaşta Sittü'l-Vüzerâ'nın derslerine götürülen alimler arasında Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Musa el-Hekârî (ö. 763/1362), Hızır b. Muhammed b. Abdurrahman (ö. 756/1355), Zehebî'nin oğlu Ebû Hureyre (ö. 799/1397), Ali b. Muhammed b. Abdülmü'tî b. Sâlim el-Mısrî (ö. 795/1393), Ömer b. Abdurrahman b. el-Hüseyn el-Lahmî el-Kıbâbî (ö. 755/1354), Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (ö. 789/1387), Muhammed b. Abdullah b. Ali (ö. 776/134), Muhammed b. Abdullah b. Malik b. Meknûn b. Necm b. el-'Aclûnî (ö. 772/1370), Hibe bint Ahmed b. Muhammed b. Sâlim b. Sasra (ö. 786/1384) bulunmaktadır.

⁸³ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 12/101.

⁸⁴ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, thk. Muhammed Şekur Meyâdinî (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1998), 25,40.

⁸⁵ el-Vâdiâşî, *Bernâmeec*, 175.

Sittü'l-Vüzerâ'nın talebelerinden bir kısmı ona *Sahîh-i Buhârî*'nin tamamını okurken, bazı öğrencileri bir bölümünü yahut bir babını okuyup rivayet etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'yi ondan okumadığı halde rivayet etmek için icazet alan talebeleri de mevcuttur.⁸⁶

İlmî ve Ahlaki Kişiliği

Kaynaklar Sittü'l-Vüzerâ'nın hem ahlaki hem de ilmî kişiliğinden övgü ile bahseder. O, fazilet ve hayır sahibi, zâhide, dindar, fesâhat sahibi, güzel ahlaklı olarak anılır. Öğrencisi Zehebî, hadisleri âlî isnadla rivayet etmesindeki maharetinden dolayı onu “müsnidetü'l-vakt” yani zamanının müsnidesi⁸⁷ olarak tanıtmıştır.⁸⁸ İbn Hacer, Sittü'l-Vüzerâ için Zehebî'nin “hadis semâî hususunda azimli bir hanım” olduğunu ifade ettiğini aktarmıştır.⁸⁹ Safedî de onun hadis rivayeti hususunda çok azimli bir hanım olup bu özelliği sayesinde şöhret kazandığını, *Sahîh-i Buhârî*'yi defalarca rivayet etmesinden dolayı pek çok hayır kazandığını ifade etmiştir. Böylece Sittü'l-Vüzerâ'nın hadis semaındaki sebat ve gayretine, bütün gününü hadis rivayetine sarfetmesiyle temayüz ettiğine dikkat çekmiştir.⁹⁰ Sittü'l-Vüzerâ'yı Makrîzî “el-müsnidetü'l-muammera”⁹¹, el-Yâfiî⁹² ile İbnü'l-İmâd⁹³ “müsnidetü'l-vakt” olarak zikretmişlerdir. İbn Tağriberdî, icazet almak için pek çok bölgeden alimin kendisine gelmesinden ötürü Sittü'l-Vüzerâ'yı “ruhletü zamâniha” “döneminde kendisine seyahat edilecek kişi” olarak vafsetmiştir.⁹⁴ İbn Kesîr ise onu “Sahîh-i Buhârî ravisi” diye zikretmiştir.⁹⁵ Ömrü boyunca hadis tahammül ve rivayetinde göstermiş olduğu gayret ve sebat sayesinde kendisinden övgüyle bahsettiren Sittü'l-Vüzerâ'nın vefat ettiği güne kadar hadis rivayet ettiği kaydedilir.⁹⁶ Hadis dinlemek ve icazet almak için dünyanın dört bir yanından talebenin kendine akın etmesi Sittü'l-Vüzerâ'nın bütün gününü hadis rivayetine ayırmasında etkili olmuş olmalıdır.

Vefatı

Uzun yaşayan ve ömrünü hadis rivayetiyle geçiren Sittü'l-Vüzerâ dört evlilik yapmıştır. Sonuncu evliliğinin Necmeddîn Abdurrahman b. eş-Şîrâzî (ö. ?) ile gerçekleştiği bilinmektedir. Diğer üç evliliğinin kimlerle olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Evliliklerinin ölüm sebebiyle mi yoksa boşanma sebebiyle mi olduğuna dair de kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Bu

⁸⁶ Ma'tûk, *Cühûdü'l-Mer'e*, 203.

⁸⁷ Müsnid: Hadis hakkında bilgisi olsun veya olmasın hadisi senedli olarak rivayet eden kimse, âlî isnada sahip olan, hadis senedi hususunda vukufiyet sahibi kimse anlamlarında kullanılan bir hadis istilahıdır. (Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 116; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 282).

⁸⁸ Zehebî, *el-İber fî Haberi men Gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 4/44.

⁸⁹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/263.

⁹⁰ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, 2/398.

⁹¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2/521.

⁹² el-Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (ö. 768/1367) *Mirâtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yekzân fî Ma'rifeti mâ Yu'teberu min Hevâdisi'z-Zamân*, thk. Halîl Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 4/192.

⁹³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/73.

⁹⁴ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, 9/237.

⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 18/158.

⁹⁶ Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1/1/292.

evliliklerinden üç kızı olmuştur. Evli ve çocuklarının olması onu hadis rivayetinden alıkoymamıştır. İki kez hacca gitmiştir.⁹⁷ Kutsal topraklarda hadis rivayetinde bulunup bulunmadığı hususunda da bir bilgiye rastlanmamaktadır. 18 Şaban 716 (5 Kasım 1316) Cuma günü 92 yaşındayken Dimâşk'ta vefat etmiştir. Cuma namazından sonra kılınan cenaze namazının ardından Kasıyûn'daki Camiu'l-Muzafferî yakınındaki kabristana defnedilmiştir.

Sonuç

Hadis ilminin parlak dönemlerine tekabül eden hicrî sekizinci asırda yaşamış olan Sittü'l-Vüzerâ', bu dönemin önemli isimleri arasına ismini kaydettirmeyi başarmıştır. Ulemâ sınıfına mensup bir ailede yetişmiş olmasının Sittü'l-Vüzerâ'nın başarısındaki katkısı büyüktür. Zira o dönemin önemli muhaddisleri kız çocuklarının eğitimlerine önem vermiş, kızlarını küçük yaşta ilim meclislerine götürerek meşhur hocalardan önemli hadis kitaplarının icazetini almalarına gayret etmişlerdir. İlmi bir çevrede yetişmiş olan Sittü'l-Vüzerâ' ilk eğitimini küçük yaşlarında muhaddis babasından almıştır. Henüz altı yaşında iken *Sahîh-i Buhârî* râvilerinden İbnü'z-Zebîdî'nin derslerine götürülerek ondan âli isnada sahip olmasıyla ün kazanmıştır. Geniş bir hoca grubuna sahip olmaması Sittü'l-Vüzerâ'nın tahsil hayatını etkilememiş olmalıdır, zira babası dışında ders aldığı tek hocasının icazetiyle ömrünün sonuna kadar tedris faaliyetlerini sürdürmüştür. Uzun bir ömür yaşamış ve gününün büyük bir bölümünü hadis rivayetiyle geçirmiş olan Sittü'l-Vüzerâ' pek çok hadis talebesinin müracaat ettiği bir muhaddis olmayı başarmıştır. Sadece yaşadığı bölgedeki değil dünyanın dört bir yanındaki öğrencilerden rağbet görmüş, çok sayıda alim ondan kıraat, semâ ve icazet yoluyla rivayette bulunmuştur. Hadis rivayetindeki titizliği ve sebatıyla anılan Sittü'l-Vüzerâ', kendisinden hadis almak için uzun yol kat ederek gelen talebelerine sabırla hadis rivayetinde bulunmaktan geri durmamıştır. Tabakat müellifleri onu "müsnidetü'l-vakt" "ruhletü zemânihâ" gibi övgü ifade eden vasıflarla anmışlardır.

Hicrî sekizinci asırda *Sahîh-i Buhârî*'yi en çok rivayet eden kadın muhaddis olarak bilinen Sittü'l-Vüzerâ'nın şöhreti Mısır'a kadar uzanmış, bu yüzden Buhârî'nin *el-Camiu's-Sahîh*'ini rivayet etmesi için oraya davet edilmiştir. Bu davete icabet eden Sittü'l-Vüzerâ'dan Mısır'ın önemli devlet ricâli ve uleması icazet almışlardır. Mısır'a yolculuğunda Sittü'l-Vüzerâ'ya eşlik eden Ahmed b. Ebî Tâlib el-Haccâr'ın Sittü'l-Vüzerâ' ile birlikte hadis rivayetinde bulunması o dönemde kadınların erkek hocalarla birlikte ders verdiğini göstermektedir. Sittü'l-Vüzerâ'nın bu seyahati 91 yaşında gerçekleştirmiş olması bir hayli ilgi çekicidir. Mısır'a davet edilmesi ve rihle gerçekleştirerek orada defaatle rivayette bulunması o dönemde kadının sosyal ve ilmi konumunu ortaya koymaktadır. Sittü'l-Vüzerâ'nın özel hayatına dair fazla bilgi bulunmamakla birlikte dört evlilik yaptığı ulaştığımız tespitler arasındadır. Bu evliklerin eşlerinin vefatı sebebiyle mi yoksa boşanma sebebiyle mi gerçekleştiği bilinmese de bu husus o dönemde kadınların birden fazla evlilik yaptıklarını

⁹⁷ Birzâli, *el-Muktefî*, 4/235.

göstermektedir. Üç kızı olduğu bilinen Sittü'l-Vüzerâ'nın evli ve çocuk sahibi olması kendisini Hadis ilmindeki çalışmalarından alıkoymamıştır.

Sittü'l-Vüzerâ'nın yetiştiği ortam, tahsil ve tedris hayatı bize Memlûkler döneminde kadınların Hadis ilmindeki faaliyetlerine dair veriler sunmaktadır. Bu dönemde Sittü'l-Vüzerâ gibi önemli hadis kitaplarının sonraki nesillere intikal etmesinde mühim vazifeler üstlenen pek çok kadın bulunmaktadır. Bu çalışmada, Sittü'l-Vüzerâ örneği üzerinden kadınların önemli hadis kaynaklarının sonraki nesillere aktarılmasındaki aktif rolleri ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Aslan, Recep. “Suyûfî'nin Hadis İlmindeki Kadın Hocaları”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/3 (Kış 2011), 127-143.
- Ayaz, Fatih Yahya. “Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 6/1 (Mart 2006), 142-182.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Berkey, Jonathan. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali: İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*. çev. İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2015.
- Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dimaşkî (ö. 739/1339). *el-Muktefî 'alâ Kitâbi'r-Ravzateyn*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmüri. 4 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, 2006.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Eren, Mehmet. “Kadınların Hadis İlmine Katkıları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (Nisan 2003), 83-110.
- Fâsî, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî (ö. 832/1429). *Zeylû't-Takyîd fî Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânid*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Muhammed Mustafa el-A'zamî”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/1 (2018), 179-190.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yani'l-Mi'eti's-Sâmine*. 6 Cilt. Haydarabad: Dairetu'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1972.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *el-Mecma'u'l-Müesses li'l-Mu'cemi'l-Müfehres*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *İnbâu'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr*. thk. Dr. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Mısır: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuûni'l-İslamiyye, 1969.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *el-Mu'cemü'l-Müfehres*. thk. Muhammed Şekur Meyâdinî. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1998.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şiyrî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Râfi', Takıyyüddîn Muhammed b. Râfi' b. Hicris es-Sellâmî (ö. 774/1372). *el-Vefeyât*. thk. Sâlih Mehdi Abbas, Beşşar Avvad Marûf. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrrahmân Receb el-Bağdâdî (ö. 795/1393). *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî (ö. 874/1470). *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emin. 7 Cilt. Beyrut: Heyetü'l-Mısriyye el-'Âmmetü li'l-Kitab, 2009.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî (ö. 874/1470). *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâd el-Kavmî Dâru'l-Kütüb, 2010.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679). *Şezerâtü'z-Zeheb*. thk. Mahmud Arnavut. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Müneccâ, Müneccâ b. Osman b. Es'ad b. el-Munecâ et-Tenûhî (ö. 695/1291). *el-Mümti' fî Şerhu'l-Mukni'*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehiş. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). *Ulûmü'l-Hadîs*. thk. Nureddîn 'Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kavşut, Fatma. *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri (Hicri XI. Asır Memlûkler Dönemi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Kurt, Abdurrahman. "Sahîh-i Buhârî İcâzetli Kadın Muhaddis: Kerîme bnt. Abdülvehhâb". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (Haziran 2018), 453-476.
- Kurt, Rabia. "Münzirî'nin (v. 656/1258) Hadis Aldığı Kadın Hocaları Hakkında Bir Değerlendirme (et-Tekmile Özelinde)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Haziran 2017), 193-225.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442). *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abd'l-Kâdir 'Atâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442). *el-Meva'iz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsar*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Ma'tûk, Salih Yusuf. *Cühûdü'l-Mer'e fî Rivâyeti'l-Hadîs el-Karni's-Sâmin el-Hicrî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997.
- Ma'tûk, Salih Yusuf. *İlmü'l-Hadîs fî Mekke el-Mükerreme Hilâle'l-Asri'l-Memlûkî*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, 2000.
- Muhammed b. Azzûz. *Büyûtâtü'l-Hadîs bi-Dimaşk*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004.

- Muhammed b. Azzûz. *Cühûdü'l-Mer'eti'd-Dimaşkiyye fî Rivâyeti'l-Hadîsi's-Şerîf*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Muhammed b. Azzûz. *Safahât Müşrika min İnâyeti'l-Mer'e bi-Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Abdülkadir b. Muhammed (ö. 978/1521). *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, thk. İbrâhim Şemseddin. 2 Cilt. Beyrut : Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî (ö. 733/1333). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. 33 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 2002.
- Ömer Rızâ Kehhâle. *A'lâmü'n-Nisâ fî 'Âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Özağar, Mehmet Emin. "Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/2 (2000), 189-202.
- Özcan, Hayriye Betül. *Sehâvî'nin Hocaları Özelinde IX. Asırda Hanım Muhaddisler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764/1363). *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*. thk. Ali Ebû Zeyd vd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764/1363). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut-Türki Mustafa. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420.
- Sayeed, Asma. "Kadın ve Hadis Rivayeti Memlukler Dönemi Şam Bölgesinden İki Örnek I". çev. Orhan Yılmaz. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (2015), 159-170.
- Sayeed, Asma. "Kadın ve Hadis Rivayeti Memlukler Dönemi Şam Bölgesinden İki Örnek (II. Bölüm)". çev. Orhan Yılmaz. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (29 Haziran 2016), 171-186.s
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 902/1497). *ed-Dav'u'l-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Menşûrât Dâr-ı Mektebeti'l-Hayât, 2010.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 771/1370). *Mu'cemü's-Şuyûh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2005.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Vâdîâşî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir b. Muhammed el-Kaysî (ö. 749/1348) *el-Bernâmeçü İbnü Câbir el-Vâdîâşî*. thk. Muhammed Habîb el-Hîle. Tunus: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1981.
- Yâfî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfî el-Yemenî (ö. 768/1367) *Mirâtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yekzân fî Ma'rifeti mâ Yu'teberu min Hevâdisi'z-Zamân*. thk. Halîl Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1997.

- Yalçın, Mehmet Fatih. “Memlükler Döneminde İlmî Hayatta Bir Kadın: Meryem el-Ezraiyye”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 50 (31 Aralık 2018), 295-319.
- Yılmaz, Muhammet. *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2008.
- Yılmaz, Muhammet - Emiroğlu, Nagihan. “Memlüklerde İlmî Hayat ve Kadınların İlmî Hayattaki Yeri”. *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 15/1 (2020), 97-111.
- Yılmaz, Saim - Yalçın, Mehmet Fatih. “Memlükler Döneminde Kadınların İlmî ve Sosyal Hayatı: Necmeddin İbn Fehd'in Hocaları Özelinde” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 455-476.
- Yiğit, İsmail. “Memlükler Zamanında (1250-517) Kadın”. *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (2004), 131-144.
- Yiğit, İsmail. “Memlükler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/748-756.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347). *el-İber fi Haberi men Gaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347). *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347). *Târîhu'l-İslâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 52 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1993.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347). *Mu'cemü's-Şuyûh*. thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle. 2 Cilt. Taif: Mektebetü's-Sadîk, 1988.